

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **BARANYI TAMÁS PÉTER**
AZ ENYHÜLÉS MEGHATÁROZÁSA A HIDEGHÁBORÚ
HISTORIOGRÁFIÁJÁBAN
- **HÁDA BÉLA**
EGYENSÚLYOZÁSTÓL A SZOVJETBARÁTSÁGIG
- **SZEGŐ IVÁN MIKLÓS**
A FINN TÖRTÉNELEM ÖT KIHÍVÁSA ÉS A FINN ELIT ÖT VÁLASZA,
1945–1990
- **DÉVÉNYI KINGA**
FORRADALMAK ÉS PUCCSOK AZ ARAB VILÁGBAN
A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN
- **DUDLÁK TAMÁS**
A SZARAJEVÓI MERÉNYLET HELYE A TÖRTÉNELEMBEN
- **SZEMLE**
BÓDAI DALMA, KOÓSZ ISTVÁN, KACZÚR ÁGNES,
BÍRÓ LÁSZLÓ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 3.

TARTALOM

Két szuperhatalom között. Kísérletek a mozgástér szélesítésére a hidegháború korszakában (Bíró László)	327
<i>Tanulmányok</i>	
Baranyi Tamás Péter: Az enyhülés meghatározása a hidegháború historiográfiájában	331
Háda Béla: Egyensúlyozástól a szovjetbarátságig. India szuperhatalmakkal szembeni politikájának evolúciója, 1947–1971	357
Szegő Iván Miklós: A finn történelem öt kihívása és a finn elit öt válasza, 1945–1990	389
Dévényi Kinga: Forradalmak és puccsok az arab világban a 20. század második felében. Paradigmatikus elemzés	423
<i>Műhely</i>	
Dudlák Tamás: A szarajevói merénylet helye a történelemben. Az első világháború okainak kontrafaktuális elemzése	467
<i>Szemle</i>	
A családtörténet-kutatás új útjain (Bócai Dalma)	485
Amikor gésának öltöztek a bálokon a lányok. A japán–magyar kapcsolatok történetéhez (Koósz István)	488
Magyarország és az arab világ, 1947–1989 (Kaczúr Ágnes)	491
Eszmélés és közösségépítés. Helyzetjelentések a magyar kisebbségi életről a királyi Jugoszláviában (Bíró László)	493

Jelen számunkat Bíró László szerkesztette

Helyzetjelentések a magyar kisebbségi életről a királyi Jugoszláviában¹

Az első világháború után az Osztrák–Magyar Monarchiát és benne a Magyar Királyságot a – csak a győzteseknek kijáró – nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozva feldarabolták, egykori területén pedig több kis államot hoztak létre. A korábbi országok részeinek egybeolvadásával létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban az 1921. évi népszámlálás szerint a magyarság 468 ezer fővel (3,9 százalék) a második legnagyobb kisebbségi népcsoportot képezte a német mögött. Összlétszáma a két világháború közötti időben alig változott.

Az új államban a magyarok teljesen új viszonyok közé kerültek és a korábbihoz képest másfajta politikai stílussal szembesültek. A szerb–horvát–szlovén állam alapvető konfliktusát az államszerkezet körüli vita határozta meg, az állandóan érezhető politikai feszültség abból eredt, hogy a centralizálni kívánó szerbek szemben álltak a maguknak és az egyes országrészeknek nagyobb önállóságot, autonómiát kívánó erővel, főképpen a horvátokkal. Az ellentéteket sem a parlamentarista korszak legkülönbözőbb összetételű koalíciós kormányai, sem pedig a jugoszláv egység megteremtését célul tűző, úgynevezett királyi diktatúra nem tudta feloldani. Az állam vezetői a politikai életben leginkább azt várták a kisebbségek tagjaitól, hogy integrálódjanak, illeszkedjenek bele a jugoszláv politikai életbe, és azok, akiknek politikai ambíciójuk van, a jugoszláv pártokban keressenek maguknak helyet. Mindezek ellenére az 1920-as években létrejöttek a kisebbségek pártjai, a Magyar Párt 1922. szeptember 17-én alakult meg Zentán. Fő céljai között az alapvető állampolgári és oktatási-kulturális jogok megszerzése szerepelt (állampolgári jogegyenlőség, a nyelvismerettől független választójog, az anyanyelvhasználat szabadsága, az anyanyelvi oktatás és a közművelődési szervezetek működése). Keserves tapasztalatok árán, a kirekesztettség éveitől az iránymutatók arra az álláspontra jutottak: a legerősebb szerb párttal kell választási megállapodást kötni annak érdekében, hogy a magyar érdekekért lobbizni lehessen. A csupán egy választás során alkalmazott módszert a királyi diktatúra rendszere lehetetlenné tette, majd csak az 1930-as évek végén, a megváltozott kül- és belpolitikai körülmények között kezdődött valamilyen párbeszéd a hatalom és a magyarság igazi képviselői között.

Ma már gazdag irodalma van a vajdasági magyarság történetének, a főbb változások ismertek, „amit azonban nehezebb megmutatni – írta a most ismertető kötet bevezető tanulmányában Mák Ferenc –, azok a lelki folyamatok”, valamint „a kisebbségi közösségépítés hatalmas munkájába fektetett erőfeszítések megszületésének, kibomlásának és működésének rendszere”.

¹ Veremidő. *Magyarok a királyi Jugoszláviában (1918–1941). Cikk, tudósítások, helyzetjelentések a kisebbségi életről.* Vál., jegyz., bevez. tanulmány Mák Ferenc. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2018. 645 p. (Délvidéki Soroló, 8.)

A kisebbségi lét első esztendei a tájékozódás korszakát jelentették, a délvidéki magyarság társadalmi, szociális és kulturális megszervezése az 1920-as évek második felében vett erőteljesebb lendületet. A *Veremidő* főcímet kapott kötetbe olyan írásokat gyűjtött egybe a szerkesztő, amelyek megmutatják a délvidéki magyarság szellemi útkeresésének és közösségi építkezésének különböző elképzeléseit és változatait. Az írások egyrészt a helyi sajtóban, folyóiratokban, másrészt a kisebbségekkel foglalkozó, Budapesten kiadott periodikákban jelentek meg, valamint olvashatunk részleteket önálló kötetben megjelent munkákból is.

Az egyes írásokat, cikkeket a szerkesztő tematikus egységekbe csoportosította (a magyar kisebbség társadalmi-politikai helyzete; nemzetiségi viszonyok, demográfia, nép-egészségügy; gazdasági élet; oktatásügy, intézmények, iskolák; egyházak; magyar irodalom és intézményei a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban; közösségépítés: célok és feladatok). Egy szűkre szabott recenzió keretei között nem lehet bemutatni azt a széles tematikát, melyet a könyv átfog, így a következőkben csak néhány korabeli reflexiót villantunk fel. A cikkek, értékelések nemcsak a pillanatnyi helyzet elpanaszolásának céljával születtek, hanem sok esetben rámutattak a változások hosszú távú következményeire, és gyakran jobbító javaslatokat tettek.

A délszláv államba kerülés lelkiileg megrázta a magyarokat. Mint Draskóczy Ede írta: a kisebbségi sors minden előkészület nélkül érte őket, nem voltak rá fölkészülve, nem voltak meg az intézményeik, módszereik az élet működtetésére, teljesen magukra maradtak. A Gáj József álnéven publikáló szerző pedig azt emelte ki: „Az SHS magyarsága elsősorban szembekerült a balkáni és abszolúte bárdolatlan nagyszerb, vagy pánszerb nemzeti aspirációkkal. Ezeket a nagyszerb aspirációkat sem céljaiban, sem orientális eszközeiben nem ismerte.”

A délvidéki magyar társadalom alapvetően agrártársadalom volt. Ebből adódott, hogy a királyi korszak legnagyobb szabású gazdaság- és társadalomátalakító beavatkozásának, az agrárreformnak és az azzal együtt végrehajtott kolonizációnak meghatározó hatása volt. A kortársak úgy értékelték, hogy a földfelosztások és telepítések egyrészt azt célozták, hogy az államalkotó szerb népet vagyoniilag megerősítsék, másrészt a szomszédos magyar, bolgár és albán határ melletti vidékeket fokozatosan elszerbesítsék. A magyar nagybirtokokat kisajátították, ugyanakkor – mutatott rá Berkes József – „tönkre jutott a magyar földmunkásság és a gazdasági cselédség is teljesen, mert a földosztás magyar földigénylőt nem ismert el, s így nem is juttatott földhöz”.

A korszakban Európa-szerte egyre nagyobb figyelmet kaptak az egészségügyi-szociális kérdések a tudományban és a közbeszédben, s ezekkel szoros összefüggésben vetődött fel a demográfiai probléma. A magyarok riadtan szembesültek azzal, hogy a déli területeken a természetes szaporodás jóval nagyobb mértékű, mint a Vajdaságban, így az északi területeken élő népek népességaránya – köztük a magyaré – az idő haladtával egyre kedvezőtlenebbé válik. Tóth Bagi István ennek kapcsán felhívta a figyelmet: „Az egygyermekes és a kétgyermekes rendszer elégtelen a nemzet fenntartására. Nemcsak az egygyermekes, hanem még a kétgyermekes rendszer is okvetlenül a népállomány magyaránývű csökkenésére és kihalására vezet.”

Különösképpen érzékenyen érintette a kisebbségi közösségek életét és jövőjét az oktatáspolitikai. A vajdasági kisebbségi iskolarendszer felszámolása 1920–1921-ben kezdődött. 1920-ban bevezették a szerbiai oktatási törvényt a Vajdaság területére is: a népiskolák állami iskolává váltak, a törvény nem ismerte el az egyházakat és a községeket iskolafenntartóként. Egyúttal meghatározták a kisebbségi nyelven tanító osztályok indításához szükséges gyermeklétszámot, s rendeletekkel szabályozták, hogy kik iratkozhatnak be ezekbe az osz-

tályokba (névelemzés). Mindezek következtében a magyar gyermekek közel harmada nem az anyanyelvén folytatta elemi iskolai tanulmányait. Gyöngyösi Dezső újságíró felhívta a figyelmet ennek messze ható következményeire: „A névvegyelemzés folytán a szlávul mit sem tudó magyar gyermekek az elemi iskolák szerb tagozatába kerültek, melynek eredménye az lett, hogy az ezen iskolákból kikerült magyar gyerekek félánalfabétaként jöttek ki – se magyarul, se szerbül nem tudnak rendesen –, elvesztek nemcsak a magyar, hanem az általános kultúrára nézve is. A kellő számú magyar középiskola hiánya, valamint a névvegyelemzésnek a középiskolákban is való alkalmazása mindinkább lehetetlenné teszik a magyar ifjúságnak a művelt pályákra való kiképzését.”

A kisebbségi sorba került magyar értelmiség azzal is kénytelen volt szembenézni, hogy korábbi kapcsolatai Magyarország szellemi központjaival – ha nem is szakadtak meg teljesen, de – lazábbá váltak. Az írók vitát folytattak új feladataikról, lehetőségeikről, valamint arról, vajon van-e vajdasági magyar irodalom, illetve lehet-e vagy kell-e egyáltalán olyat létrehozni. Megállapították, hogy a vajdaságiak helyzete sok tekintetben nehezebb, mint a többi utódállamba kerülteké (mind a jogi viszonyokból, mind a hagyományokból adódóan). A Vajdaság – mint a *Bácsmezei Napló* vitasorozata megállapítja – nem volt földrajzilag és egyéb módon elhatárolt magyar kultúrterület, mint Erdély vagy a Felvidék. Annak, hogy nincsen vajdasági irodalom, abban rejlik az oka, „hogy a Bácskának, a Bánátnak kultúrélete sohasem volt” – írta Szenteleky Kornél. Kényszerűen megállapították, új tartalmak jelennek majd meg a magyar irodalomban. Dettre János hozzátette: a kisebbségi magyar hangja egészen új hangot, friss mentalitást és új lendületet visz a magyar irodalomba.

A másik feszítő kérdés, amely a délvidéki magyar értelmiséget foglalkoztatta, a magyar egység, illetve létrehozásának szükségessége. Kende Ferenc szerint két évtized egymásrautaltsága nem tudta a magyarságot egy tömbbé összegyűrni. Szélesebb körű, társadalmi-gazdasági-művelődési programot kell megalkotni, megfelelő intézményrendszert kell létrehozni. Ennek érdekében a napi frontharcok fölé kell emelkedni, mivel a politika nem alkalmas az egység megteremtésére. (Itt meg kell jegyezni: egységes, az egész Délvidékre kiterjedő magyar kulturális szövetség megalakítását még az 1930-as évek második felében sem engedélyezték a hatóságok, mindössze néhány helyi kulturális egyesület működésére nyílt ismét lehetőség a némileg engedékenyebb politikai légkörben.) Gyöngyösi Dezső pedig abból kiindulva, hogy a vajdasági magyarság legalább 80 százalékban a földművelésből él, úgy vélte: a parasztság „egészséges alapokra való helyezése, és ezáltal fennmaradásának lehetővé tétele egyenlő a jugoszláviai magyarság fennmaradásával. A falu az a tartalék, ahonnan a városi magyar kisebbség is utánpótlást meríthet.” Sokan vetették fel a szövetkezeti formát mint közösség-szervező módszert, amelyet az élet legkülönbözőbb területein lehet alkalmazni.

Végző soron abban mindenki egyetértett, emelte ki Mák Ferenc, hogy a kisebbségi sorsra jutott délvidéki magyarságnak akkor lesz esélye a megmaradásra, „ha előbb lélekben és szellemben, majd a társadalmi és a közéleti intézmények tekintetében haladéktalanul hozzálát az építkezéshez”. A délvidéki magyar társadalom végül is egyéni elhatározások és elkötelezettségek erejéből épült újjá.

Mindezek után joggal merül fel a kérdés – olvashatjuk a bevezető tanulmányban –: eredményes volt-e a délvidéki magyar társadalom 1920 utáni megújulási kísérlete, vezető értelmiségének közösségépítő munkája meghozta-e a maga méltó gyümölcsét? Mák Ferenc válasza – amely egyben a királyi Jugoszlávia időszakának értékelése is a magyarságra nézve – egyrészt elismeri a közösségépítés erejét, másrészt viszont keserűséget érezhetünk a szerves folytatás elmaradása miatt. Idézzük most őt! „Ha a történelem kegyelméből a

délvidéki magyarság kapott volna fejlődési-kiteljesedési lehetőséget, minden bizonnyal eljuttott volna a polgárosodás új és korszerű igényeinek a megfogalmazásáig, megvalósításáig. A második világháború azonban tragikus véget vetett a megújulási lehetőségeknek. 1941 és 1944 között minden esztendő meghozta a maga földindulását, amelyek sora 1944-ben a megtorláshoz, a partizánterrorhoz vezetett, aminek következtében a Bácska, a Bánság és a Baranya magyarsága újra intézményei, iskolái és értelmisége nélkül maradt. A délvidéki magyarság életében tehát korántsem az 1918 utáni két évtized volt a mélypont. A titói Jugoszlávia – a maga sajátos sztálini változatában – meghozta számára az egypárti diktatúrát, s vele együtt az erősen irányított és determinált gondolkodást és éleslátást.”

Nem feladatunk eldönteni, hogy melyik – a királyi vagy a szocialista – Jugoszláviában voltak kedvezőbbek a feltételek a kisebbségi élet megszervezéséhez. Annyi azonban bizonyos, hogy a saját erőforrások jobban elősegítik az egyes közösségek autonóm fejlődését. A királyi korszakban a magyar társadalom sajnálatos módon elszegényedett, megjelent viszont az igény a közösségteremtésre, az önszervezésre. Ennek a küzdelemnek a mindennapjait tárja elénk ez a jól szerkesztett válogatás, közelebb hozva a korabeli társadalom dilemmáit és kiútkereséseit.

*Bíró László**

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., biro.laszlo@btk.mta.hu).

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2019-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap